

Dar kartą apie „sutvėrimą”

Papildoma „kūrybinės” žodžio reikšmės argumentacija

Dainius RAZAUSKAS

*Straipsnio objektas – lietuvių veiksmažodžio tvérti kosmogeninė bei apskritai kūrybinė reikšmės ir jų semantinė motyvacija. Šio klausimo ištirtumas glaustai aptartas ankstesniame mano straipsnyje šia tema „Sutvėrimas: ‘kūrybinės’ žodžio reikšmės motyvacija” (žr. literatūros sąrašą). Tikslas – minėtame savo straipsnyje manau parodės kalbamas tvérti reikšmes kuo sklandžiausiai esant išvedamas iš reikšmės ‘sutvirtinti, sukietinti, sutirštinti’ ar, tiksliau, ‘padaryti, kad rastuosi kas tvirtas, ketas, tirštas’. Dabar gi, remdamasis tautošakos pavyzdžiais bei tipologinėmis paralelėmis, ketinu parodyti, jog tiek pastaroji, tiek kosmogeninė bei apskritai kūrybinė veiksmažodžio tvérti reikšmės galiausiai remiasi pačia pirmine, pamatine šio veiksmažodžio reikšme ‘čiupti, griebti, stverti’ ar pan., būdinga jau ide. šaknai **t̥uer-*. Išvada: kosmogeninę bei kūrybinę lietuvių veiksmažodžio tvérti reikšmes laikyti skolintomis (slavizmais) nėra né menkiausio rimto pagrindo – jos išplaukia tiesiog iš atitinkamos paulio sukurimo sampratos bei atitinkamų gamybos, materialinės kūrybos pirmynkičių technologijų, kaip antai iš molio į gniaužant, maigant, t. y. (s)tvarstant ir šitaip iš esmės „tveriant“ bei pan.*

Lietuvių veiksmažodžio tvérti prošaknės ide. **t̥uer-* pati pirmoji reikšmė, nurodoma J. Pokorno „Indoeuropiečių kalbų etimologiniame žodyne“, yra ne ‘sutvirtinti, sukietinti, sutirštinti’ ar ‘aptverti’, bet ‘griebti, čiupti, tverti (fassen)’, ir būtent iš jos toliau vedama reikšmė ‘apimti, apsupty, apjuosti (einfassen)’, o jau iš pastarosios – ‘aptverti tvora (einzäunen)’ (Pokorny 1101).¹ Tipologiškai dėl tokios reikšmės raidos plg. ide. **gherdh- / *ǵherdh-* ‘aptverti’, iš kurios, pavyzdžiu, radosi liet. *gařdas* ‘1. atitverta tvarto dalis, 2. aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams’ bei pan., taip pat *gařdyti* ‘tverti (tvorą)’ (LKŽ III 120, 123) bei kt., ir kuri savo ruožtu remiasi šaknimi ide. **ǵher-* ‘griebti, čiupti, tverti (greifen, fassen)’ bei ‘apimti, aplėgti, apsupty, apjuosti (umfassen, einfassen)’ (Pokorny 442, 444). Kaip matyti, vokiečių kalboje tokia reikšmės raida – nuo ‘griebti, čiupti, tverti’ prie ‘apimti, aplėgti, apsupty, apjuosti’ ir galiausiai ‘aptverti (tvora)’ – mažne savaime suprantama: plg. *fassen* ir *einfassen*. Savaime suprantama ji ir latvių kalboje: plg. *tvert* ‘tverti, griebti, čiupti’ ir *ietvert* ‘supti, juosti’.

Pagaliau ir lietuvių kalboje, be 1 tvérti reikšmėmis ‘1. daryti, statyti (tvorą), 2. tvora riboti, supti, juosti’ bei pan., turime iš esmės tą patį veiksmažodį 2 tvérti reikšmėmis ‘1. čiupti, griebti (rankomis, dantimis, nagais ir pan.), stverti, 2. kibtis, kabintis, norint išsilaikti ar ką sulaikyti, 3. godžiai čiupti, griebti, norint gauti, įsigyti’, o kartu – ‘6. stalgiai siausti, apimti’ (taigi būtent „einfassen“); juolab šalia įprasto 1 ap-tvérty plg. 2 ap-tvérty ‘1. apimti (ranka, pirštai), apgniaužti’, o kartu ir ‘3. apsiausti’; taip pat plg. 2 su-tvérty ‘1. sučiupti, sugriebti (rankomis, dantimis, nagais ir pan.)’ ir tiesiog ‘4. suimti, apimti (ranka, pirštai), apgniaužti’ (LKŽ XVII 256, 267-269, 275) bei pan. Tos pat šaknies ir stvérty ‘1. čiupti, griebti, tverti (rankomis, dantimis, nagais ir pan.)’ ir t. t. (LKŽ XIII 1063-1064).² Dėl kalbamos reikšmių raidos tipologiškai dar plg. rusų *забор* ‘tvora’, sulig viena iš etimologijų, kilusi iš *за-бұрғамъ, бұрамъ* ‘imti’ (Фасмep II 70), bei kt.

Taigi reikšmę ‘ap-tverti (tvora)’ šiuo atveju reikia aiškinti pirmesnės, pirmėn reikšmės ‘ap-tverti, apimti (ranka, pirštai), apgniaužti’ pagrindu. Pagaliau ką nors ranka apimti, pirštai aptverti – savaime kone „aptverti pirštų tvora“. Kita vertus, ką nors minkšto, biraus ar puraus tvirtai, kietai suimti – tai kone tiesiog „sutverti“, t. y. padaryti tvirtą, kietą. Pavyzdžiu, šitaip ranka sutvėrus, sugniaužus sniego gniūžtę, jis liaujasi buvęs palaidas, minkštas ir purus, bet tampa išties tvirtas, ketas, įdėm sutvertas. Trum-pai drūtai, norint ką a p č i u o p i a m a padaryti, reikia tai visų pirma būtent a p č i u o p t i, t. y. apimti, suimti ranka, taigi *sutvērti*. Čia prisimintinos 1 tvérti reikšmės ‘9. lipdant daryti, formuoti // refl. sulipti, susilieti’ bei ‘10. refl. darytis, rastis kam tirštam’, taip pat priešdėlinis 1 su-tvérty reikšme ‘9. padaryti, kad rastuosi kas tvirtas, ketas, tirštas’ ir, savo ruožtu, 1 tvérti reikšme ‘12. kurti’, 1 su-tvérty ‘11. sukurti’ (LKŽ XVII 257, 264, 265). Kaip tik šitaip ir iš molio dirbami (būtent tveriami, juoba rankomis, pirštai) įvairūs dirbiniai (būtent tveriniai, jei ne tvariniai): plg. ką tik minėtą tvérti reikšmę ‘lipdant daryti, formuoti’, o šalia rus. *брать* ‘imti’ bei *забор* ‘tvora’ – tos pat šaknies rus. dial. *брать* reikšme ‘molis’ (ЭCCЯ II 218). Tipologiškai čia dar galima paminėti lotynų *fingere* ‘lipdyti, daryti, kurti’ (būtent tverti!), gotų *deigan* ‘minkyti (tešla)’ (būtent (s)tvars-

tyti, ar (s)tvērioti), o kartu ir *digrei* ‘tirštumas’, airių *digen* ‘tvirtas, kietas’, ir sen. indų *dehī* ‘siena’, avestos *uz-daēzi* ‘sienai’, *pairi-daēzaya-* ‘ap-tverti, apsupti tvora ar sienai’, graikų *τευχός* (mūro) sienai, įtvirtinimas, pylimas’ bei kt. iš ide. **dheigh-* ‘minkyt molij, lipdyti iš molio’ arba ‘molis, keraminė žaliava, molio sienai’ bei pan.³ Tokiame kontekste plg. dar veiksmažodžio *lipdytis* reikšmę ‘griebtis, s t v e r - t i s, kibti’ (LKŽ VII 560). Vadinas, iš reikšmės ‘ap-/su-tverti, ap-/su-imti (ranka, pirštais), ap-/su-gniaužti’ nepriekaištingai, kuo sklandžiausiai išplaukia tiek reikšmė ‘ap-tverti (tvora)’, tiek ir ‘su-tverti (padaryti tirštą, tvirtą, kietą)’, o kartu ir atitinkama „kūrybinė“ veiksmažodžio *tvérti* prasmė. Tipologiškai dar plg. vokiečių *machen* ‘(pa)daryti, (pa)gaminti’, anglų *make* ‘(pa)daryti, (pa)dirbtai, (su)kurti’ bei pan., kurie remiasi šaknimi ide. **mag-* kaip tik pirmine reikšme ‘minkyti (molij, lipdyti)?⁴

Atitinkamus „sutvérimo“ vaizdinius, šalia kitų, anksčiau straipsnyje aptartų (Razauskas 8-13), irgi nedviprasmiskai liudija tautosaka. Visų pirma, verta dėmesio lietuvių sakmė, kurioje „Ponas Dievas t v é r é t v a r t u s, o velnias visokius gyvulius l i p d é: juodus, negražius, stabalankius, neperskeltom nagom. Prisiliqdės, p r i s i g n i a u ž t a v i m o, visą balą pristatęs“ (KAŽ 40; ŠLSA 120). Plg. variantą: „Velnias t v é r é s visokius gyvulius, o Dievas statęs tvartą“ (cit. iš Dundulienė 21). Čia veiksmažodis *tvérti* pavartotas, kaip kad akivaizdu iš palyginimo, būtent gniaužtavimo, gniaužymo, t. y. „tvérimo ranka“ prasme ir aiškiai siejasi su Dievo „tvartų tvérimu“. Arba štai „kitą kartą pradžioj s u t v é r i m o svieto Dievas s u t v é r é s nekuriuos gyvuolius. Velnias prisistebėjęs, jis ant savo paveikslu užsimanę n u l i p y t i kokį sutvérimą. N u l i p è su barzda, ragais ir liepė bėgt. Bet nulipytas galvijis stov, ir gana. Tada velnias, užkélęs pirmutines kojas ant t v o r o s, rökė: ‘– Ožk, par tvorą!’“ Tačiau velnui vis nesisekė. Tada „Dievas tarė: ‘– Gyvuoly, bék!‘ Ir gyvuolys striuokt par t v o r a! Kas jis par gyvuolį: velnio dirbtas, Dievo t v e r t a s. Tai mūsų ožka“ (ŠLSP 85).

Kaip tik šitaip iš tikruju sutvertas ir žmogus: „Dievas s u t v é r è žmogų, o velnui piktumas daros. Ir misli[ja] sau, jog ir aš galiu t e i p p a t n u l i p y t i iš žemiu. Velnys nuėjės pas Dievą: ‘– Dieve, ir aš galiu t a p a t i padaryti, kai[p] ir tu – s u t v e r t i gyvybę.’ ‘– Nu, ką tu s u t v e r s i [variantas: n u l i p y s i]?’ ‘– Vilką.’ ‘– Nu, l i p y k.’ Velnys greibės už darbo ir nulipė vilką“ (ŠSLP 298, žr. 348). Iš čia visiškai aišku, kaip būtent Dievo sutvertas buvo žmogus: jis buvo rankomis nulipytas, nulipdytas. Kita sakmė dar patikslina patį lipdymo veiksmą: „Kitą kartą Ponasdievs n u l i p è s iš molio žmogų, papūtęs dvasę – tas tuo palikęs gyvs. Velns, tą matydams, t e i p o g i n u g n i a u ž t a v è s“ (ŠLSA 121). Arba velnias, pamatęs, kaip Dievas sutvérė žmogų, émęs labai pavydėti „ir pradėjės molij m i n k y t i. Minkęs ir s u m i n - k è s žmogystą“ (KAŽ 30). Taigi žmogus Dievo rankų

buvo būtent *sutvertas*, o ne kaip nors kitaip padarytas ar sukurtas.

Pagaliau neapsieita be pagniaužymo, pamaigymo ir žemė tveriant. Visų pirma galima paminėti rusų tautosakos kosmogeninį motyvą apie velnia, iš abiejų pusų spaudusi skystą žemę, kad ši sutvirtėtu (СД I 520). Ir juoba atitinkamą latvių sakmę: „Kai Dievas sukūrē žemę, toji buvusi kitokia nei dabar. Ji buvusi minkšta kaip kokia putra. Nebuvo joje nė vieno kalno, nė vieno slėnio, nė vienos upės nei ežero. Tada Dievas įdavės ši milžinišką gumulą velnui, kad palaikytų [paturot], kol tas truputėlį sukiėtės. Velnias ir pastvėrės minkštajį gumulą į savo letenas, ir émęs laikytis [turēt].⁵ Bet kai atėjo Dievas pažiūrėti, ar velnias savo užduotį deramai atlieka, pamatė, jog didžiulės velnio letenos visai susmegusios į gumulą. O stori jo plaukai buvo išraižę milžiniškas griovas. Dievas barėsi, kam velnias šią gumulą taip baisiai s p a u d į i a [spiežot]. Dievas prięjės ir norėjės nelygumus kiek aplyginti, bet žemė jau buvo sukietėjusi, ir Dievas nebegalėjės nieko padaryti. Kur buvo velnio milžiniškos letenos ir pečiai, ten dabar vandenynai ir jūros, o kur plaukai išraižė latakus, ten dabar teka upės“ (TPD 5). Čia vėlgi itin akivaizdi abiejų tvérimo reikšmių, būtent ‘giebti, imti rankomis, gniaužti’ ir ‘sutvirtinti, sukiinti’, kuo glaudžiausia sąsaja: žemė sukietėja, s u s i - t v e r i a, velnui ją savo rankomis laikant suėmus, t u r i n t s u t v e r u s, taigi t v e r i a n t. Lietuvių sakmėje, „kai Dievas tvérė dangų ir žemę, sutvérė pirma žemę, o paskui dangą. Dirbo nepamieravęs ir, kai norėjo dangum apvožti žemę, tai dangus buvo kur kas mažesnis už žemę. Ir nėra kas daryti Dievui: nei kitas dangus dirbtai, nei šitas padėt. Tai Dievui patarė ežys: ‘Paimk, – sako, – žemę, sumyk, tai ji susispaus, pasidarys mažesnė, ir bus gana dangaus’. Paklausė Dievas ežio ir žemę p a m y g o r a n k o s e. Nuo pamygimo žemėj pasidarė nelygumai – kalnai. Bet užtat užteko dangaus žemei apvožti. Ir tada sujungė Dievas dangų su žeme“ (Kerbelytė 129).⁶

Būtent šitaip Dievo (ar velnio) rankų ir sutvertas pašaulis: Mato Slančiausko informatorė buvo paklausta, „Kas tada buvo, kol svieto nebuvo?“ Atsakė Grigalienė, senė 80 metų, 1888 metuose: ‘Nieko nebuvo, nieko. (Rodydama, s u s a u j a i orą g n i a u ž d a m a.) Ponasdievs iš nieko visą svietą s u t v é r è ’ (ŠLSA 117).

Išvada: kadangi tautosaka nedviprasmiskai liudija pašaulį, žemę bei gyvus padarus, t. y. sutvérimus Dievo ar velnio buvus sutvertus ranka – gniaužtant, maigant ar pan., tai veiksmažodžio *tvérti* reikšmę ‘čiupti, griebti, stverti (ranka)’, šalia ankstesniame minėtame straipsnyje aptartos ‘padaryti, kad rastusi kas tvirtas, kietas, tirštasis’, galima laikyti kosmogeninės bei apskritai „kūrybinės“ jo reikšmės pagrindu. Kaip tik šitaip *tveriami* (lipdomi) yra, pavyzdžiui, dirbiniai iš molio, o tai savo ruožtu įgalina metonimiškai taikyti veiksmažodži *tvérti* gamybai, kūrybai apskritai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

- Buck C. D. A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. – Chicago, 1949.
- Būga K. Rinktiniai raštai. – T. I–III. – Vilnius, 1958–1962.
- Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. – Vilnius, 1990.
- Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, Göttingen, 1962–1965.
- Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Sēj. I–II. – Rīga, 1992.
- KAŽ: Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės / Sudarė ir parengė Norbertas Vēlius. – Vilnius, 1986.
- Kerbelytė B. Sakmės ir padavimai apie pasaulio kilmę // Žmonės ir religija. – Vilnius, 1977.
- LKŽ: Lietuvių kalbos žodynas. – T. I–XIX. – Vilnius, 1956–1999.
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – T. I–IV. – Vilnius, 1988–1997.
- Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Bern, München, 1959.
- Razauskas D. Sutvērimas: „kūrybinės” žodžio reikšmės motyvacija // Liaudies kultūra. – 2000, Nr. 2.
- Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. – Vilnius, 1990.
- ŠLSA: Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1975.
- ŠLSP: Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos / Surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. – Vilnius, 1985.
- TPD: Teikas par Dievu. Izlase. – Rīga: Latviešu folkloras krātuvės izdevums, 1929.
- Urbutis V. Baltų etimologijos etiudai. – Vilnius, 1981.
- Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси, 1984.
- СД: Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах / Под редакцией Н. И. Толстого. – Т. I, II. – Москва, 1995, 1999.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I–IV. – Санкт–Петербург, 1996.
- ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева. – Т. I–XXV. – Москва, 1974–1999.

PASTABOS:

- Kitų autorių ši ide. šaknis duodama tokiomis reikšmėmis: ‘tverti, griebti, čiupti (tvert)’ bei ‘supti, juosti (ietvert)’ – Karulis II 447; ‘tverti (griebti, imti); būti nutvėrusiam, turėti, laikyti; tverti, ap-/užtverti...’ – Mažiulis II 238; tiesiog ‘pagriebti, aptverti’ – Sabaliauskas 132 bei pan.
- Pradžioss-, manoma, – iš savaip perprastos sangrąžinės dalelytės, pvz., *nus(i)tverti* ar pan. (žr. Fraenkel 935).
- Žr. Pokorny 244–245; Гамкрелидзе, Иванов 707 ir daugelyje kitų etimologinių šaltinių.
- Žr. Buck 538; Фасмер II 557; ЭССЯ XVIII 25; plg. Pokorny 696.

Šia proga galima būtų išsakyti prielaidą, jog ir lietuvių veiksmažodis *gaminti* reikšme ‘2. taisyt, tiekti’, pvz.: „Šian-

- dien pati močiutė vakarienę gamino”; „O aš, sena motynėlė, valgymą gaminiau”, taip pat reikšme ‘6. misti, maitintis’, plg. *pa-gaminti* ‘2. pataisyti (valgi), patiekti’, pvz.: „Močiutė kukuliūs pagamino” bei pan. (LKŽ III 92), kilme gal skirtinas nuo *gaminti* reikšme ‘4. gimdyti, veisti, kelti’ (siejamo su *gimti*, žr. Fraenkel 151; Sabaliauskas 86) ir sietinas su *gāmas* reikšme ‘6. kas daug valgo’ bei toliau su tokiais žodžiais kaip *gāmalas*, *gāmulas* ‘gabalas, gurvolis (sniego)’, *gamulys* ‘gabalas, gniūžtė, gurvolis’, pvz.: „O koks didelis gamulys varškės” arba „Vai-kai ima sniego gamulius ir verčia ant kito galvos”, taip pat *gamžuotis* ‘glamžytis, gniaužytis’ (LKŽ III 90, 94, 95) bei kt., t. y. su rytu baltų šaknimi **gām-* / **gm-*, kurioje, be kitų, išvestinių, V. Urbučio žodžiais, „dar galima ižiūrėti reikšmes ‘mai-gyti, grūsti, stumti’ ir – latvių kalboje – ‘griebti, glemžti’” (Urbutis 66). Toliau šio kelmo žodžiai, kartu su rusų *жать* (*жму*) ‘spausti, mygti, slėgti’ bei kt., remiasi ide. šaknimi **gem-* pagrindine reikšme ‘(abiem rankom) griebti (greifen), tverti (fassen)’ bei pan. (Pokorny 368–369; žr. Fraenkel 132; Фасмер II 59; o išsamiausiai – Urbutis 62–68). Kaip tik šitaip galima būtų grįsti ir minėtą lietuvių daiktvardį *gāmas* reikšme ‘4. gam-minimas, gaminys’ (skiriant kilme nuo ‘1. gamta, prigimtis, 2. prigimimas, būdas, 3. prigimtas ženklas, apgamas’), o kartu ir veiksmažodį *gaminti* reikšme ‘1. daryti, dirbt’ (LKŽ III 90, 92). Galimas daiktas, čia susiplakė abiejų skirtingu kelmu reikšmės – ir ‘gimdymo’, ir ‘maigymo, gniaužymo’.
5. Latvių *turēt* ‘laikyti (rankoje)’, kaip ir lietuvių *turēti* pagrindine reikšme ‘1. nusitvērus, įsitvērus, užsidėjus laikyti’ (LKŽ XVII 83), yra vienos šaknies su latvių *tvert* ‘tverti, griebti, čiupti’ bei lietuvių *tvérti*. K. Būgos žodžiais, „*turēti* vadinas *nu(si)tvērus* (įsitvērus) ką laikyti” (Būga II 131). Plačiau dėl kalbamų žodžių etimologinio ryšio, šiaip jau akivaizdaus, žr. Buck 741; Fraenkel 1142–1143; Karulis II 443; Pokorny 1101; Sabaliauskas 191 ir kitur.
6. Analogišką latvių sakmę žr. TPD 5-6.

Once more about Creation
(Lith. *sutvērimas*)

Dainius RAZAUSKAS

The paper continues the preceding article on the same topic: the justification of the creational sense of the Lithuanian verb *tvérti* on its own ground, contrary to the customary opinion, it being borrowed from the Slavonic. The additional arguments this time presented consist of the creational connotations of the very primary meaning of the verb, i.e. ‘seize, snatch, grab’. These connotations are explicitly shown in the quoted folklore material and typological parallels.

„Liaudies kultūros” redakcija,
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

Gauta 2000 11 03
spaudai įteikta 2001 02 19